

*Әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университетінің доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Мәмбетов Жолдасбек Ормаханұлы*

Біздің Әбсаттар ағай

Әбсаттар ағайды біз өзіміз көрмей тұрып бірінші оның атын естідік. Ол сонау жетпісінші жылдардың аяғы болатын. Ол кезде жұрттың жаңалыққа жаны құмар ма, әйтеуір ұлттың рухани дүниесіндегі өзгерістер ауыздан ауызға жетіп, тез тарайтын. Қызылқұмның бір түкпіріндегі біздің үйге де Әбсаттар деген жігіттің араб тілін жетік білетін даңқы, қазақ үшін істеген ұлағатты ісі жетіп жатты. Шайын баппен ішіп отырған аудан орталығынан келген кісі сонау Алматы деген қалада сондай адамның тұратыны жайлы тура қасында болып келгендей етіп әңгімелеп отырды. Біз бәріміз ұйып сол кісінің аузына қарап, алдымыздағы шайымызды да ұмытып кеткендейміз. Ол араб тілін арабтардың өздерінен де жетік білетін көрінеді, ҚазГУ деген оқу орнынан Араб тілі мамандығын ашыпты, оған тек қана қазақтың балаларын қабылдайды екен. Орысша мектеп бітіргендерді алмайтын көрінеді. Біз таң тамаша мынау оқиғаға таңдайымызды қаққаннан басқа айтарымыз болмады. Талай рет араб елдерінде болыпты, талай келелі жиындарда араб тілінде баяндамалар жасапты. Біздің қазақ жігітінің сөз саптасына, ойының тереңдігіне арабтардың өздері де таңдайларын қағып, бастарын иіпті.

Коммунистік идеология жетекшілері «Кемелденген социализм» деп атаған ол кезеңде қазақ өз тамырынан ажырап, өткен тарихын, нәр алып өскен рухани тегін ұмытып, мәңгүрттене бастаған болатын. Ол кезде араб тілін білетін кісі біз үшін дінге, исламға бүйрегі бұратын күмәнді адам іспетті көрінетін. Өзіміздің тарихымыз жайлы талай дүниелердің араб-парсы тілінде жазылғанын ептеп естігенімізбен, оларды оқи алатын адамдар некен саяқ еді. Ол түгілі сол кездегі уақыт межесінен алғанда алдында қырық-елу жыл бұрын өткен араб хариімімен қазақша жазылған дүниелердің өзін оқудан қалған едік. Арабша білетін, дінге жетік адамдарды мемлекеттік органдардың, коммунистік жүйенің қатаң бақылап отыратынын да ешкім ескерпесе де, іштей сезетінбіз. Соның бәріне жалғыз өзі қарсы шығып жүрген ол қандай жүрек жұтқан адам екен деген қызығушылық бәріміздің де көкейімізде тұрғаны рас еді. Бірақ әңгіме айтып отырған үлкен кісінің сөзін бөліп, ашып ештеңе сұрай алмадық. Өйткені қазақта үлкен тұрып, кішінің сөзге араласпайтыны белгілі. Сөйтіп Әбсаттар ағайдың батыр бейнесі талайымыздың жадымызда қиял-ғажайып ертегілердің қаһарманы сияқты сақталып қалды.

Әскер қатарынан оралған соң 1983 жылы С.М.Киров атындағы ҚазМУ-дың дайындық бөліміне тыңдаушы болып қабылдандым. Оқитын жеріміз де, деканатымыз да филология факультетінен бөлек. Бірақ тұратын жеріміз №8 жатақхана. Сол тұста филология факультеті деканының орынбасары Әбсаттар Дебісәлиев ағамыз екенін сырттай есітіп жүретінбіз. Бірде үшінші қабаттағы

фоэде бір жігіттермен әңгімелесіп тұр едік, комендантпен бірге сұр костюм шалбар киген, аққұба кісі көтеріліп келеді екен. Бәріміз күлгенде менің дауысым қаттырақ шақса керек, ол кісі коменданттан:

- Мына жігіттің аты кім?- деп сұрады. Қалзия апайымыз:
- Бұл Жолдас қой, - деп жатыр. Ағай:
- А, солай ма, - деді де өтіп кетті. Барлығы: - Әбсаттар ағай ғой, - деп өздерін реттеп, жан-жақтарына қарағыштап қалды. Мен ағайдың соңынан тандана ұзақ қарап тұрып қалдым. Өз қиялымдағы ағай мен өмірдегі ағайды сәйкестендіре алмай жатсам керек. Қасымдағы жоғарғы курстың бір жігіті:
- Болды, енді сенің атыңды Әбсаттар ағай ешқашан ұмытпайды, -деп күлді. Сонымен Әбсатар ағайды да танып қалдым, анда-санда сыртынан көріп жүремін. Бірақ жақын барып, сөйлесіп көрген емеспін.

Келесі жылы жазда емтихан тапсырып барлығымыз да бірінші курсқа өттік. Жаз бойы қалалық студенттік құрылыс отрядында болып, одан ауылда бір айдай демалып қараша айында сабаққа келдік. Жатақхана алып, сабаққа да кірісіп кеттік. Филология факультетінде қыздарға қарағанда ұлдар аз. Қазақ, орыс бөлімдеріндегі әр топта бір-екі ұлдан ғана оқиды. Бір нәрсені тасу, көтеру керек болса оқытушылардың әр топтан жігіт жинап жүргені... Бірде сабақтан шығып келе жатсам кабинетінің алдында Әбсаттар ағай тұр екен, өтіп жатқан жігіттерді аттарын атап шақырып алып жатыр. Мен ентелеп келіп қалдым да, қой ағай мені тани қоймас, бір жылдан бері атымды да ұмытқан болар деп дәмеленіп өте беріп едім:

- Жолдас сен қайда барасың? Былай шық! - дегені... Шынымен-ақ мені шақырып тұр ма дегендей бетіне қарасам, күліп қайда барып тұру керек екенін қолымен нұсқап көрсетіп тұр екен. Мен ол кісінің жадының мықтылығына таң қалдып тұрмын. Жанымдағы жігіттерге айтсам, олар ағайдың есте сақтау қабілетінің кереметтігі жайлы сол жерде-ақ талай аңыздың басын қайырып тастады. Сөйтіп жүріп жұмысты да бітірдік. Ағай кей кездері жатақханаға да келіп тұрады. Қолы бос болса әр түрлі сұрақтар қойып, қасында жүруге тырысамыз. Әңгімесін тыңдаймыз. Кейде үйіне дейін шығарып та саламыз. Ағайдың айтары көп, біздің сұрайтын нәрселеріміз одан да көп. Үшінші курста бізге араб әдебиетінен сабақ берді. Өзінің «Араб әдебиеті» деген кітабы ол кезде біздің негізгі оқулығымыз. Оны кітап дүкенінен сатып алған едім. Содан араб әдебиетінің бастау көздері, оның қазақ әдебиетімен ұқсас жақтары, орта ғасырлық араб әдебиетінің өзіндік ерекшелігі туралы ағайымыз талай әңгіменің тиегін ағытады. Біз қиял әлеміне шомып, тыңдаудан жалықпаймыз. Бірде қасымда отырған Нұрлан деген жігіт ағайдың лекциясы жүріп жатқанда маған кітапқа қарашы деп ымдағандай болды. Екеуміз кітапқа қарасақ ағай өзінің жазғандарын айна-қатесіз жатқа айтып отыр екен. Кейде ғана тақырыптан ауытқып басқа авторлардың еңбектеріне шолу жасап кетеді. Ал өзі аударған өлеңдерді, басқа да мәтіндерді қалай жаттап алған деп біз таңтамаша болдық.

Тоқсаныншы жылдары мен Қазақ әдебиеті кафедрасына жұмысқа қабылдандым. Ол кезде шығыстану бөлек факультет болып, жеке отау құрып

шыққан болатын. Деканы Әбсаттар ағай. Сонан ол факультеттің бірінші курсына Әдебиеттануға кіріспе пәнінен сабақты мен жүргізетін болдым. Алғашқы лекциямды бастай беріп едім, деканаттан бір қыз келіп 302 дәрісханада отырған жетпіс бес баланы тізім бойынша түгелдей бастады. Тілі орысша ма, әлде басқалай бір себебі бар ма әр студенттің аты-жөнін кідірістеп зорға оқып тұр. Сөйтіп екі-үшеуінің аты-жөндерін ежіктеп оқып бола бергенде Әбсаттар ағай кіріп қалды. Сонан ал келіп бәрінің аты жөндерін, туған жылдарын жатқа соқсын. Анда-санда тексеруші қызға бұрылып «дұрыс па» деп қояды. Ол дұрыс дейді. Сонан он минуттың ішінде қалған жетпістен астам адамның аты-жөндерін, туған жылдарын жатқа айтып шықты. Мен де келген қыз да, студенттер де таң-тамаша қалып, бас шайқап жатырмыз. Содан түгендеп біткен кезде мен:

-Ағай бәрінің аты-жөндерін қашан жаттап алғансыз, бұлардың келгендері кеше ғой, -десем:

- Ой мен бұлардың құжаттарын қабылдадым емес пе, - деп жайбарақат қана жауап берді. Біз бәріміз айран-асырмыз. Жетпіс бес студенттің атын, тегін, әкесінің атын, туған жылын, келген облысын бір-екі көрегеннен жаттап алу қанша тырыссам да мысалы менің қолымнан келмес еді.

Әбсаттар ағай мыңдаған шәкірт дайындаған ұлағатты ұстаз. Ол кісі мейлі қандай үлкен қызмет атқармасын біз үшін ұстаз болып қала бермек. Сондықтан да өзінен тәлім алған шәкірттерінің барлығы да ол кісіні тек «Әбсаттар ағай» деп атайды. Біздіңше ең үлкен құрмет те, ең үлкен лауазым да дәл осы ұстаздықты білдіретін «ағай» деген бір ауыз сөзге сыйып кеткендей.

Ұстазымыздан дәріс тындадық, тәрбиесін көрдік, кейін бір университетте қатар жүріп қызметтес те болдық, сонда бір байқағаным Әбсаттар ағайдың ешқашан біреумен дауыс көтеріп айқайласып жатқанын көрмеппін. Қашан да өзінің сабырлы, біртоға, сыпайы мінезінен ауытқымайды. Көбіміз кітаптан ғана оқыған ертедегі шығыс ғұламаларының көркем мінезін бойына сіңіріп алған секілді. Ол кісінің алдына кірген адамның жабырқап, көңілі құлазып шыққанын да байқамаппыз.

Ағай ҚазГУ-де кафедра меңгерушісі, декан, проректор болды, кейін Қазақстан мұсылмандары Діни басқармасының төрағасы т.б. үлкен лауазымды қызметтерде жүргенде де ешқашан шәкірттерін есінен шығарған емес. Қай жерде кездестірсе де атыңды атап, өзіне жақын тартып, жағдайыңды сұрап жататын. Бұл ағайдың ұстаздық қызметін қадірлегені, өзі тәрбиелеген шәкірттеріне сенім арта білгендігінен ғой деп ойлаймыз. Шәкірттері де өздерінің кімнің шекпенінен шыққанын жақсы түсінгендіктерінен болар ылғи да өздерінің ұстаздары туралы бір-біріне жылы сөздер айтып, өз ара ұйымшылдықтарын сақтап келеді. Бір кезде филология факультетінің бір ғана бөлімі болып келген араб бөлімі бүгінде өз алдына жеке шаңырақ көтеріп, шығыстану факультеті болған. Ол да профессор Әбсаттар Дербісәлиевтің тікелей араласуымен ашылғаны белгілі. Онда қазіргі кезде тек араб тілі ғана емес, парсы, хинди, корей, қытай, түрік т.б. тілдер оқытылып келеді. Аталған факультетті бітірген талай жігіттер мен қыздар еліміздің сыртқы істер

министрлігінде, шет елдердегі Қазақстан елшіліктерінде, басқа да үлкен компанияларда абройлы қызмет атқарып жүр.

Бұрын қоғамдық ұйым дәрежесінде болып келген шығыстану институты да ел тәуелсіздігінің арқасында қайта құрылып, жиырма жылдан бері қазақ ғылымына сүбелі үлес қосып келеді. Оның бүгінгі басшысы Әбсаттар ағайдың өзі.

Қазақ шығыстану ғылымының тарихы тереңнен тамыр тартады. Ұлы дала төсінде арнайы институттары болмаса да сан ғасырлардан бері талай ғұлама бабаларымыз аталған ғылымның негізін қалап, арттарына мол мұра қалдырып кеткен. Сонау Әбунасыр Әл-Фараби бабамыздан бастап Ж.Баласағұни, М.Қашқари, А.Яссауи, М.Дулати, Қ.Жалайри, кешегі өткен Шоқан, Абай, Ыбырай, Шәкәрімдердің әрқайсысы бір-бір институттың жұмысын атқарып кеткен алыптар. Олардың көбісінің еңбектері араб-парсы тілінде, немесе араб харіпімен түркі тілінде жазылған. Әбсаттар ағай аты аталған сол бабаларымыздың жолын жалғастырып келе жатқан алтын діңгек секілді. Ағайдың талмай ізденіп, барған жерлерінде кітапханалар мен көне архивтерді ақтарып жүргенінің арқасында бұрын еңбектері түгілі аттары белгісіз болып келген қыпшақ даласынан шыққан қаншама ғалымдардың есімдері анықталып, зерттеу нысанына айналғаныны баршамызды қуантады. Ғалым ұстазымыз сол еңбектердің көбісін оқып қана қоймай, олардың ғылыми маңызы мен мәні туралы бірнеше сүбелі еңбектер жазып, өзінен кейінгі жас зерттеушілерге із салып берді.

Ғылым әлемінде мектеп қалыптастырған ғалым деген ұғым бар. Оны аталған бір ғылым саласы бойынша үлкен еңбек жазып, сол салада бетбұрыс жасаған, өзінен кейін аталған бағытты дамытатын шәкірттер тәрбиелеген ғалымдарға ғана арнап айтса керек. Мысалы, қазақ ғылымында мұндай деңгейге Қ.Сәтбаев, М.Әуезов, Ә.Марғұлан сияқты ұлылар ғана көтерілген. Біздіңше дәл жоғарыда аттары аталған алыптар сияқты шығыстану ғылымында Әбсаттар Дебісәлиев өзінің мектебін қалыптастырған ғалым-ұстаз.